

П.С. Берзін,
доцент, кандидат юридичних наук
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Механізм утворення змін в об’єкті кримінально-правової охорони: загальна характеристика

З’ясування характеристики механізму утворення змін в об’єкті кримінально-правової охорони, залишаючись невіршеним протягом тривалого часу, може обумовлюватись, в тому числі, визначенням структури такого об’єкта. Ця структура в межах даного дослідження аналізується автором з урахуванням виділення принаймні двох його (об’єкта) “рівнів”: вертикального і горизонтального.

Вертикальна структура пов’язана із ступенем узагальнення явищ (феноменів), який здатний відобразити співвідношення поняття об’єкта кримінально-правової охорони, об’єкта посягання та об’єкта правомірної поведінки як родового та видових. Родове поняття об’єкта кримінально-правової охорони охоплює собою видове – об’єкт посягання, який конкретизується в одиничних, а саме: об’єкт злочину; об’єкт посягання, вчиненого особою, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудною особою.

Родові поняття, що мають філософське чи теоретико-правове підґрунтя й характеризують концептуальні основи даної теорії, поширюються на групу близьких за значенням, походженням та функціями [1, 62] певних кримінально-правових понять (категорій) і розкриваються у видових і одиничних поняттях. Родове поняття об’єкта кримінально-правової охорони охоплює собою ті цінності (соціальні цінності), які захищаються кримінальним законом і не зазнають відповідних змін або не поставлені під загрозу утворення

таких змін в результаті здійснення певного типу поведінки людини. Зазначені видові поняття відображають: 1) зміни, що утворюються в результаті вчинення суспільно небезпечного діяння, конкретними різновидами якого є злочин певного виду; суспільно небезпечне діяння, вчинене особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, або неосудною особою; 2) залежність (взаємозв’язок) конкретних заходів кримінально-правового впливу та конкретних різновидів названого вище суспільно небезпечного діяння. Конкретизація зазначеної залежності (взаємозв’язку) при виділенні одиничних понять здійснюється на більш конкретному рівні, коли: 1) поняття суспільно небезпечного діяння має більш конкретні “прояви”; 2) конкретного змісту набуває взаємозв’язок типових і особливих заходів кримінально-правового впливу та конкретних “проявів” суспільно небезпечного посягання.

Горизонтальна структура обумовлюється різнопорядковістю явищ, що відображаються у теорії завдяки певним поняттям. Такі поняття перекривають певні сектори, на які може бути поділений предмет [2, 59] проведеного дослідження, і є водночас структурними частинами останнього. Різнопорядкові явища, які беруться під охорону кримінального закону, позначаються в теорії кримінального права поняттям “об’єкт посягання”, що охоплює поняття “об’єкт злочину” та “об’єкт посягання, вчиненого особою, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудною особою”.

Різнопорядковість таких явищ досліджується при визначенні різної якісної специфіки названих вище різновидів суспільно небезпечного діяння, які враховуються у формулюванні їх взаємозв'язку із конкретними заходами кримінально-правового впливу. Ця специфіка зазначених різновидів суспільно небезпечного діяння, що враховуються у формулюванні їх взаємозв'язку із конкретними заходами кримінально-правового впливу, зумовлена: а) об'єктивними ознаками суспільно небезпечного діяння, що фактично вчинене особою (об'єктивний чинник); б) суб'єктивними ознаками цього діяння, які відображають (у тому числі) зміст психічного ставлення особи до охоронюваних кримінальним законом цінностей (соціальних цінностей); в) ступенем і характером суспільної небезпечності вчиненого діяння (соціальний чинник).

Різні варіанти поєднання зазначених чинників утворюють реальні підстави для: а) виділення окремих стадій такого різновиду суспільно небезпечного діяння, який законом визначений як злочин [3, 20]; б) відмежування певної стадії злочину від суспільно небезпечного діяння, вчиненого особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, або є неосудною, від незлочинної поведінки. Реальність зазначених підстав полягає в тому, що виділені теорією кримінального права види цілеспрямованої діяльності, етапи реалізації злочинного наміру [4, 16] відображаються в окремих етапах вчинення злочину як його стадії, що поширюються лише на злочини, які вчиняються з прямим умислом. Таке відображення за змістом ст. 13 КК охоплює поняття закінченого та незакінченого злочину. Незакінчений злочин в свою чергу може проявлятися у вигляді готування до злочину та замаху на злочин [5, 20]. На цій підставі і виділяються такі стадії умисного злочину як: а) готування до злочину; б) замах на злочин; в) закінчений злочин. Саме з цим кримінальний закон і пов'язує варіанти поєднання об'єктивного, суб'єктивного і соціального чинників, характерних окремо для: а) стадій вчинення злочину; б) завер-

шеної суспільно небезпечної діяльності (суспільно небезпечної активності), що позбавлена стадій готування і замаху, особливості якої зумовлені перш за все специфікою заходів кримінально-правового впливу, що можуть бути застосовані до осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, та неосудних осіб. При цьому заслуговує на увагу реалізація наміру й тоді, коли особа не є суб'єктом злочину, але вчиняє суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК. Адже вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, та неосудність особи, що вчиняє таке діяння, не можна однозначно визнавати чинником, який би обумовлював визнання цього діяння як вчиненого цілеспрямовано. Наприклад, уявимо собі ситуацію, коли 15-річні підлітки проникли у жило з метою викрадення чужого майна, але були затримані господарем. Цілеспрямовані дії цих осіб, які не є суб'єктами крадіжки, поєднаної з проникненням у жило (ч. 3 ст. 185 КК), тим не менш тягнуть відповідальність (за наявності інших необхідних обставин) за відповідною частиною ст. 162 КК ("Порушення недоторканності житла").

Подальше з'ясування значення наведених вище характеристик якісної специфіки зазначених різновидів суспільно небезпечного діяння, що враховуються у формулюванні їх взаємозв'язку із конкретними заходами кримінально-правового впливу, при визначенні об'єкта злочину, об'єкта посягання, вчиненого особою, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудною особою як різнопорядкових явищ, повинне обов'язково включати конкретні показники ступеню і(або) характеру суспільної небезпечності вчиненого діяння при конкретизації: 1) змісту таких законодавчо визначених різновидів злочинної поведінки, як закінчений і незакінчений злочин, показники якої виражаються, зокрема, у характері змін в його об'єкті та ступені реалізації особою її злочинного наміру; 2) змісту діяння особи, яка не досягла віку кримінальної відпові-

дальності, та неосудної особи, результатом якого є певні зміни в його об’єкті.

Таке розуміння різнопорядковості зазначених вище соціально-правових феноменів, які беруться під охорону кримінального закону, та загальна характеристика механізму відображення значимості певних змін, що утворюються у кожному із таких явищ, визначатиме обмеження подальшого дослідження таких змін залежно від трансформації об’єкта кримінально-правової охорони у об’єкт злочину, у зв’язку з чим:

а) уявлення про врахування механізму утворення таких змін в основних цінностях суспільства (соціальних цінностях), на які спрямовується відповідний різновид суспільно небезпечного діяння, який законом визначений як злочин, має залежати від взаємозв’язку останнього із конкретними заходами кримінально-правового впливу та узгоджуватися з висновками, зробленими в межах визначення і співвідношення понять “об’єкт кримінально-правової охорони”, “об’єкт посягання”, “об’єкт правовірної поведінки”, “об’єкт злочину”, “об’єкт посягання, вчиненого особою, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудною особою”;

б) характеристика цього взаємозв’язку має враховуватись при з’ясуванні ряду питань, зокрема: яким чином показник ступеню і(або) характеру суспільної небезпечності закінченого і незакінченого злочину у вигляді певних змін в основних цінностях суспільства (соціальних цінностях), що зумовлені ступенем реалізації її злочинного наміру, виражається у механізмі відображення змін в об’єкті злочину; яким чином відбувається трансформація якісної специфіки суспільної небезпечності діяння, яке законом визначене як злочин, у характеристики, що використовуються в кримінальному праві не лише для визначення соціально-правового феномену, який береться під охорону кримінальним законом, називається об’єктом злочину і визнається складовою частиною юридичного складу злочину, але і для відображення такої якісної специфіки у специфічній конструкції

об’єкта і об’єктивної сторони як складових частин юридичного складу злочину; який конкретний зміст названих змін враховується у специфічній конструкції окремих обов’язкових елементів та зв’язків між ними об’єкта і об’єктивної сторони юридичного складу злочину.

З урахуванням зазначених моментів принципового значення набуває вирішення низки більш конкретних питань, зокрема: а) яких форм набувають зміни, що виникають в результаті вчиненого суспільно небезпечного діяння; б) як найбільш точно їх іменувати?

Відповідаючи на перше запитання, слід враховувати значимість названих змін для окремої особи, групи осіб, суспільства чи держави, властивості якої проявляються у специфічному механізмі відображення цих змін. Визначальними характеристиками функціонування цього механізму є: а) наявність його обов’язкових елементів: найважливіші та найзначніші для окремої особи, групи осіб, суспільства чи держави цінності (соціальні цінності); визнання цих цінностей (соціальних цінностей) об’єктами кримінально-правової охорони; суспільна небезпечність діяння; його спрямованість на зазначені цінності; утворення в таких цінностях змін в результаті спрямованого суспільно небезпечного діяння; б) особливості режиму функціонування механізму відображення значимості названих змін в основних цінностях суспільства (соціальних цінностях), який залежить від того, які саме його елементи “працюють” та як саме вони “працюють” [6, 198]. Характерним тут є утворення певних форм, які обов’язково з’являються в процесі функціонування цього механізму.

Механізм відображення значимості зазначених змін “працює” в режимі кримінально-правової охорони найважливіших та найзначніших для окремої особи, їх груп, суспільства чи держави цінностей (соціальних цінностей) за наступною загальною схемою.

1. Філософське осмислення питання про те, яким саме чином утворені в об’єкті злочину зміни враховуються при визначенні

підстави кримінальної відповідальності, пов'язане із загальною теорією розвитку та взаємозв'язку об'єктивного світу і людської свідомості, що відображає такий зв'язок. Одним із первинних елементів, що виражає основні ідеї пізнання такого взаємозв'язку, є відображення дійсності. Як основа діалектичної логіки та теорії пізнання відображення є активним процесом більш глибокого проникнення в сутність явищ існуючого навколишнього світу. В результаті отримані дані узагальнюються і виражаються в поняттях, категоріях, законах, що відтворюють істотні зв'язки та закономірності природи і суспільства. Основою такого процесу є те, що саме поняття відображення дозволяє не лише зрозуміти процес повного або часткового руйнування попереднього явища і відновлення чи реконструкцію чогось тотожного, але і представити його результат у вигляді певних форм. Такі форми, призначені надавати певному явищу внутрішню будову, логічно завершений характер, "є спрощеним, грубим образом об'єкта, що відображається; мають подібність з останнім лише на рівні істотних ознак, тобто є аналогічними щодо об'єкта, який відображається, але не тотожні йому" [7, 61, 65].

Очевидно, що в межах науки кримінального права неможливо вирішити глибинні філософські проблеми про пізнання форм відображення на кшталт ціннісних установок, які неможливі без відображення. Проте названий підхід (філософське і психологічне розуміння процесу відображення дійсності) може бути певною мірою використаний для визнання механізму, який аналізується, частиною діалектичного механізму відображення дійсності, що "працює" за принципами, законами і категоріями діалектичної логіки та теорії пізнання. Врахування такої специфіки дозволить в подальшому частково відповісти на питання, "чому в кримінальному праві одне й те саме за своїми фізичними і психологічними показниками діяння в одних випадках тягне кримінальну відповідальність (за настання наслідків), а в інших – ні (за відсутності наслідків)" [8, 85].

2. Попереднім явищем, повне або часткове відновлення змісту якого відбувається в процесі відображення є цінності (соціальні цінності), що зазнають змін в результаті спрямованого на них суспільно небезпечного діяння.

3. Значимість змін у таких цінностях відображується залежно від оцінки характеристики їх змісту, що здійснюється окремою особою, її групами, суспільством чи державою з точки зору прав і свобод людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки.

4. Характеристика "параметрів" утворення змін в об'єкті злочину та їх врахуванням при виділенні найбільш типових форм оцінки, що відображає значимість (важливість) зазначених змін для окремих осіб, їх груп, суспільства чи держави, дозволяє розглядати таку оцінку як нормативну визначеність вираження соціальної значимості (важливості) цих змін, яка забезпечується виконанням охоронних та регулятивних завдань (функцій), що стоять перед кримінальним правом як окремою галуззю права. Таке розуміння поняття оцінки дає підстави для висновку, що найбільш типові її форми, які в межах об'єктивної сторони складу злочину є своєрідним "підтвердженням" ("констатацією") відповідного типу змін в об'єкті злочину, мають бути виділені, перш за все, за такими ознаками: а) яких втрат "зазнали" конкретні носії (людина як потерпілий, суспільно або держава) конкретних благ або інші різновиди цінностей (соціальних цінностей) у зв'язку з впливом спрямованого на них суспільно небезпечного діяння, яке законом визначене як злочин; б) які витрати здійснили ці носії для відновлення порушеного таким впливом конкретного блага; в) яка вигода могла б бути одержана конкретним носієм названих благ, що зазнав зазначених втрат або здійснив будь-які витрати для відновлення порушеного блага, у разі відсутності впливу спрямованого на нього (носія благ) суспільно небезпечного діяння, визначеного законом як злочин, або порушення таким діянням (впливом) конкретного блага; г) яка вигода одержується винною особою в ре-

зультаті впливу на конкретні компоненти (елементи) соціальних цінностей такого різновиду суспільно небезпечного діяння, яке законом визнається як злочин. Залежно від варіанту поєднання цих ознак між собою типовими формами зазначеної оцінки є заподіяна шкода і отриманий дохід.

Список літератури:

1. **Навроцький В.О.** Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В.О. Навроцький. – К.: Атіка, 1999.
2. **Навроцький В.О.** Названа праця.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2005.
4. **Тихий В.П., Панов М.І.** Злочин, його види та стадії: науково-практичний коментар / В.П. Тихий, М.І. Панов. – К.: Видавничий дім “Промені”, 2007.

5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – С. 20.

6. **Шапченко С.Д.** Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: основні режими функціонування / С.Д. Шапченко // Вісник Київського національного університету. Юридичні науки. – Вип. 47. – 2002.

7. **Кругликов Л.Л., Спиридонова О.Е.** Юридические конструкции и символы в уголовном праве / Л.Л. Кругликов, О.Е. Спиридонова. – СПб.: Издательство Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2005.

8. Кримінальне право України. Загал. частина: підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.О. Бенківський [та ін.] ; за ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер 1997.